

ENVIRONMENTAL ISSUES IN AGRICULTURE

E. V. Kireitseva

Abstract. *Agricultural production is one of the most common types of human activity. Harmful effects of agriculture on the environment underestimated, since it was thought that the main violators of the natural balance is industry and transport. Today agriculture in the first place for environmental contamination. Ukraine State lands that are in agricultural activities, remains unsatisfactory. Serious problems for the environment arising from the irregular application in agricultural production of fertilizers and pesticides that flow with the rain and groundwater get into rivers and lakes, causing serious damage to the basins of major rivers and their fish stocks and vegetation. There is also the problem of waste in the agricultural sector and related processing industries. Modern agricultural production creates the environment a number of acute environmental problems. Their successful solution possible by implementing the principles of sustainable development through environmental management, a comprehensive system of measures to protect nature and increase the productivity of agriculture and livestock.*

Keywords: *environmental issues, manufacturing, agriculture, environment and natural resources.*

УДК: 338.439.07

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

В. Ф. КАМІНСЬКИЙ,

доктор сільськогосподарських наук

ННЦ «Інститут Землеробства НААН»

Г. М. ЧОРНИЙ,

доктор економічних наук

Національний університет біоресурсів

і природокористування України

Анотація. *Актуальність.* Якісні та безпечні харчові продукти, що надходять на ринок від операторів органічного виробництва є невід'ємною складовою продовольчої безпеки країни. Зростання попиту на органічні продукти в нашій країні і за кордоном зумовлює розвиток цього сектору економіки, що потребує проведення спеціальних наукових досліджень.

Мета. *Поглиблення організаційно-економічних засад перспектив розвитку органічного виробництва.*

Методи. Дослідження було проведено з використанням емпіричних методів – спостереження, порівняння, оцінювання, вимірювання, експериментування в господарюючих суб'єктах аграрного сектору економіки; теоретичні методи – абстрагування, узагальнення, аналіз і синтез, індукція і дедуція використовувалися в роботі з інформацією в межах країни.

Результати. Обґрунтовано, що функціонування і перспективи розвитку органічного виробництва потребують гармонійного поєднання сучасних здобутків науки і прогресивної практики. Тому в переліку організаційно-економічних засад подальшого розвитку цього сектору економіки провідне місце відведено організації в межах держави перманентних ґрунтовних широкомасштабних наукових досліджень.

Паралельно акцентовано на необхідності долучення до системи органічного виробництва всіх ланок «від поля до столу»; активізації попиту населення на органічні продукти; формуванні правового поля практичної діяльності операторів органічного виробництва з використанням досвіду зарубіжних країн; забезпеченні й утриманні об'єктивної цінової політики на ринку органічних товарів; активній позиції держави стосовно органічного виробництва в особі законодавчої і виконавчої влади всіх рівнів, а саме: турбота про підвищення доходів незаможних верств населення, фінансова підтримка операторів на період конверсії виробництва, сприяння створенню спільних підприємств із залученням іноземних інвесторів. Зосередження зусиль на означених організаційно-економічних засадах розвитку органічного виробництва відіграватиме свою позитивну роль як у теоретичному аспекті, так і в практичній діяльності операторів органічного виробництва.

Перспективи. Подальші дослідження в контексті розглянутої проблеми доцільно зосередити на конкретному й глибокому аналізі кожної засади. Непередбачені складнощі доведеться подолати при переробці сировини в готові до споживання продукти, при їх фасуванні, пакуванні, зберіганні, транспортуванні та реалізації в торгівельній мережі. Тут, паралельно з технологічними операціями і роботами, важливу роль має відігравати їх економічний супровід для забезпечення в підсумку формування об'єктивної ціни на ринку.

Ключові слова: органічне виробництво, продовольча безпека, попит, ринок, наукове забезпечення, цінова політика, правове поле

Розвиток суспільного життя на рубежі XX і XXI століть досягнув такого рівня зрілості, коли людство по-новому оцінило симбіоз людського організму з навколишнім природним середовищем і глибше усвідомило своє буття з процесами, що відбуваються в природі за активних антропогенних впливів на неї.

Усіляке надмірне втручання людини в природу задля задоволення своїх потреб супроводжується наслідками, які шкодять і природі й людині. Саме така ситуація характерна для виробництва продуктів харчування за пануючих сучасних індустріальних технологій. Як вихід з цієї ситуації почало

розвиватись альтернативне землеробство без застосування агрохімікатів, а також отримала поштовх концепція органічного виробництва, яке сьогодні охоплює весь масштаб технологій забезпечення населення екологічно безпечними харчовими продуктами «від поля до столу».

Висловлювати гіпотезу про те, що органічне виробництво в недалекому майбутньому прийде на зміну пануючим індустріальним технологіям досить сумнівно. Але органічні товари вже заявили про себе світові, у тому числі в нашій країні як вагомий і перспективний сегмент продовольчого ринку.

За останнє десятиліття площа сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь в Україні з 242 тис. га зросла до 400 тис. га, а ємність ринку органічних продуктів – з 600 тис. € у 2006 р. до 14,5 млн € у 2014 році.

Така ситуація вимагає від науки на запит суспільства опрацювання організаційно-економічних засад подальшого розвитку органічного виробництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стану органічного виробництва та перспективам його розвитку в Україні присвячені наукові праці численних авторів, таких як В. М. Ціхановська [1], В. І. Артиш [2], А. С. Іванова [3], Н. П. Новак [4], С. Я. Ковальчук [5], В. В. Гармашов [6], О. В. Рудницька [7], М. В. Кравець [8]. У цих публікаціях різнобічно розглядаються стан та перспективи розвитку органічного виробництва, але не простежується завершена цілісна система організаційно-економічних засад розвитку органічного виробництва в Україні, що зумовлює доцільність проведення додаткових досліджень.

Мета дослідження – опрацювання організаційно-економічних засад перспектив розвитку органічного виробництва в Україні.

Результати досліджень та їх обговорення. Стрімке зростання населення на планеті Земля в ХХ столітті супроводжувалося дефіцитом харчових продуктів. Ця суперечність спонукала товаровиробників до пошуку й використання можливих резервів для збільшення виробництва продовольства. Так сформувались інтенсивно-індустріальні технології виробництва харчових продуктів, які розпочиналися з широкого використання агрохімікатів та генномодифікованих організмів у рослинництві та біостимуляторів у тваринництві, супроводжувалися в процесі переробки сільськогосподарської сировини використанням цілого ряду синтетичних інгредієнтів, завершувалися відхиленнями від оптимальних умов зберігання й термінів реалізації продовольчих товарів.

Органічне виробництво, гармонійно поєднуючись із законами живої природи та санітарно-гігієнічними нормативами, постачає на ринок якісні та безпечні продовольчі товари.

Важко прогнозувати на майбутнє, якою мірою органічне виробництво зможе прийти на зміну традиційному інтенсивно-індустріальному, але воно вже отримало у світовій економіці права «громадянства», а органічні товари стрімко збільшують свій сегмент на продовольчому ринку. Україна не є винятком у цьому глобальному процесі, тому наукові дослідження покликані сприяти успішному його розвитку.

Серед наукових проблем органічного виробництва на даному етапі заслуговують на увагу організаційно-економічні засади його розвитку.

Споконвіків наріжним каменем усякого виробництва були й залишаються людські потреби. Урізноманітнення та розвиток цих потреб із трансформацією у попит стимулював обмін продуктами праці, що зумовило формування ринку різноманітних товарів. Як у далекі історичні часи, так і тепер, альфою феномена ринку є попит на певні товари, які спроможні задовольнити людські потреби.

Погляд із цієї концептуальної позиції на розвиток органічного виробництва дає змогу стверджувати, що першопричиною і головною засадою його розвитку є попит на органічні продукти на ринку. Або буде зростаючий попит населення на органічні харчові продукти і знайдуться товаровиробники, які поставлятимуть їх на ринок, або не буде такого попиту і, відповідно, не буде й виробництва. Тому першою універсальною фундаментальною засадою функціонування органічного виробництва є попит на його продукти.

Доцільність і важливість органічних харчових продуктів значні маси населення усвідомлюють і прагнуть по можливості задовольнити потребу в них, у першу чергу, для осіб з нестійким імунітетом – дітей, людей поважного віку, хворих. Пропаганда і агітація органічного харчування має розпочинатися зі шкільної лави й позитивно впливати на формування в контексті людських цінностей потреб купувати органічні продукти. Пропаганда органічної продукції на внутрішньому ринку має стати елементом державної продовольчої політики.

З іншого боку, серйозним гальмом попиту на органічні товари залишається платоспроможність населення. Ціни на органічні продукти, зважаючи на об'єктивні економічні закони виробництва і обміну товарів, безумовно, будуть вищими, а тому радикальним способом позитивного впливу на формування попиту буде реальне підвищення мінімальної заробітної плати та пенсії.

Тут доречно зауважити, що попит, а відповідно й пропозиція, на цивілізованому ринку зможуть, повною мірою реалізувати свій потенціал за наявності повного комплексу ринкової інфраструктури.

Наступною засадою органічного виробництва належить вважати широкомасштабні дослідження цього явища в усіх ґрунтово-кліматичних зонах країни, де вирощуються сільськогосподарські культури й розводиться тваринництво. Тут йдеться про виробництво сировини в господарюючих суб'єктах на землі як об'єктах для науково-дослідних установ системи НААН і аграрних вищих навчальних закладів. Головна увага їх наукового потенціалу, у першу чергу, має бути спрямована на перманентне вдосконалення технологій виробництва сировини для органічних продуктів. При цьому на особливу увагу заслуговують такі технологічні елементи:

- раціональне використання природних ресурсів;
- відмова від використання агрохімікатів;
- відмова від використання генномодифікованих організмів;
- підтримання і збереження родючості ґрунтів;

- забезпечення біологічного різноманіття;
- утилізація побічних продуктів;
- використання операцій, що не завдають шкоди навколишньому середовищу та не впливають негативно на здоров'я людей. Але це лише перший крок у продовольчому ланцюгу «від поля до столу», тому науковими дослідженнями мають бути охоплені всі наступні ланки цього ланцюга – від переробки сировини й до реалізації готових продуктів у торгівлі.

Таким чином, в Україні мусить бути сформована потужна сучасна наукова база, без якої подальший розвиток органічного виробництва на емпіричному рівні буде звичайно гальмуватися.

Реалізація наукових здобутків у гармонійному поєднанні з практичним досвідом можлива в чіткому правовому полі, яке правомірно розглядати як одну із засад органічного виробництва. Реалії сьогодення потребують певних доповнень до закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Реалізація вимог цього закону потребує опрацювання цілого ряду підзаконних правових актів та впровадження сучасних нормативно-правових документів. При цьому необхідно узгоджувати свої наміри та дії з міжнародною федерацією сільськогосподарського руху (IFOAM), яка розроблює базисні вимоги до органічного виробництва, що мають підстави для конкретизації з урахуванням місцевих умов. При переведенні в практичну площину лише в контексті нормативно-правової бази може здійснюватися сертифікація земельних площ суб'єктів господарювання на землі сировини, готової продукції та умов її реалізації.

Наступною суттєвою засадою розвитку органічного виробництва має бути цінова політика на внутрішньому й зовнішньому ринках. Справа в тім, що з огляду на економічні закони, нерентабельному виробництву немає місця в конкурентній економіці. Тому ціна реалізації мусить забезпечувати рентабельне господарювання. Складність справи полягає в тому, що собівартість і ціну необхідно рахувати в кожній ланці «від поля до столу». Це стосується виробництва сировини, її переробки в продукти з відповідним фасуванням і пакуванням, транспортування, зберігання й реалізації в торгівельній мережі, що, в остаточному підсумку, значно підвищує кінцеву ціну продуктів для споживачів.

Якщо різниця в цінах на м'ясо яловичини і повидло з малини з'ясується, то логіка стосовно останніх продуктів просто не зрозуміла й така ситуація обмежуватиме реальний попит на органічні продукти та гальмуватиме розвиток органічного виробництва. Проте, зважаючи на об'єктивні чинники, одиниця органічної продукції, порівняно з аналогами інтенсивно-індустріальних технологій, буде вищою – це аксіома, але не багаторазово, як свідчать дані таблиці. Враховуючи невисокий рівень правової культури та високу комерційність менталітету товаровиробників органічних товарів, тут не обійтись без втручання в цю ситуацію антимонопольного комітету.

Органічне виробництво започатковане технологіями вирощування сільськогосподарських культур без використання агрохімікатів і генно-

модифікованих організмів. Нинішнє бачення й тлумачення цього явища додатково включає широкий діапазон процесів, розпочинаючи з виробництва сировини і завершуючи прилавком торгівельної мережі. Це означає, що кожна ланка ланцюга органічного виробництва повинна відповідати конкретним стандартам і засвідчуватися сертифікаційними документами. У цьому полягає чергова засада функціонування та розвитку органічного виробництва.

Середні ціни на агропродовольчі товари в Києві, 2015 рік*

Назва товарів	Ціна на товари	
	традиційного виробництва	органічного виробництва
Борошно пшеничне, кг	10,00	35,00
Картопля, кг	9,50	42,00
Крупа гречана, кг	22,50	38,00
Молоко, л	10,89	23,80
Сметана, 250 г	8,25	22,50
М'ясо яловичини, кг	95,0	149,50
Соняшникова олія, л	30,00	85,00
Яйце куряче, 10 шт.	19,50	45,00
Повидло з малини, 350 г	31,50	41,30

*Джерело: журнал «Агросвіт», 2015, № 17, с. 46.

Розглядаючи якість і безпечність харчових продуктів як складову продовольчої безпеки країни, належить наполягати на активній ролі держави в особі законодавчої й виконавчої влади на всіх ієрархічних рівнях в сприянні розвитку органічного виробництва. Крім забезпечення нормативно-правової бази з боку держави, ситуація вимагає належної фінансової підтримки органічного руху, в першу чергу, на стадії конверсії виробництва, як це має місце в розвинених країнах. Але на сьогодні не-реально чекати в Україні такої суттєвої підтримки, а тому доцільно сміливіше йти на співпрацю з міжнародними інвесторами шляхом створення спільних органічних підприємств як юридичних осіб. Цьому сприяють родючі ґрунти й дешева робоча сила в Україні. Тут важливо орієнтуватися на створення суб'єктів господарювання, функціонування яких базуватиметься на замкненому циклі виробництва: від вирощування органічних культур і до реалізації продукції рослинництва і тваринництва в торгівельній мережі.

Важлива роль держави у формуванні організаційних засад розвитку органічного виробництва може бути реалізована шляхом введення до освітянських програм навчальних закладів сутності органічного харчування як одного з головних елементів здорового стилю життя і благополуччя нації.

Висновки і перспективи. Органічне виробництво, яке забезпечує населення винятково якісними і безпечними харчовими продуктами, є важливим елементом продовольчої безпеки країни і в цьому контексті має необмежені перспективи свого розвитку.

Його успішне функціонування можливе на основі гармонійного поєднання здобутків науки і надбань прогресивної практики. Проведені спосте-

реження надали можливість сформулювати ряд організаційно-економічних засад розвитку органічного виробництва, а саме: формування попиту на органічні продукти; широкомасштабні наукові дослідження органічного виробництва; формування правового поля практичної діяльності операторів органічного виробництва; об'єктивна цінова політика на ринку органічних товарів; активна позиція держави в особі законодавчих і виконавчих органів на всіх ієрархічних рівнях.

Список літератури

1. Ціхановська В. М. Розвиток агроподовольчого ринку України в умовах глобалізації : монографія / В. М. Ціхановська. – Меркьюрі – Поділля, 2014. – 448 с.
2. Артиш В. І. Перспективи розвитку виробництва екологічно чистих сільськогосподарських продуктів в Україні / В. І. Артиш // Вісник Сумського НАУ. – 2005. – № 1. – С. 222–224.
3. Іванова А. С. Виробництво органічної продукції: світовий досвід та вітчизняні реалії / А. С. Іванова // Агросвіт. – 2015. – № 17. – С. 30–35.
4. Новак Н. П. Принципи та конкурентні переваги розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / Н. П. Новак // Агросвіт. – 2016. – № 9. – С. 30–34.
5. Ковальчук С. Я. Економіко-правові аспекти екологізації аграрного виробництва в Україні : монографія / С. Я. Ковальчук, Т. К. Оверковська. – Вінниця : Едельвейс, 2013. – 342 с.
6. Гармашов В. В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В. В. Гармашов, О. В. Фомічова // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 7. – С. 11–16.
7. Рудницька О. В. Основні засади формування політики розвитку органічної продукції в Україні / О. В. Рудницька // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 426–431.
8. Кравець І. В. Функціонування підприємств на ринку органічної продукції / І. В. Кравець // Агросвіт. – 2015. – № 17. – С. 43–46.

References

1. Tsikhanovska, V. M. (2014). Rozvytok ahropodovol'choho rynku Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi: [Monohrafiya] / V. M. Tsikhanovs'ka. – Merk'yuri – Podillya, 448.
2. Artysh, V. I. (2005). Perspektyvy rozvytku vyrobnytstva ekolohichno chystykh sil'skohospodars'kykh produktiv v Ukrayini / V.I.Artysh // Visnyk Sums'koho NAU, 1, 222–224.
3. Ivanova, A. S. (2015). Vyrobnytstvo orhanichnoyi produktsiyi: svitovyy dosvid ta vitchyznyani realiyyi / A. S. Ivanova // Ahrosvit, 17, 30–35.
4. Novak, N. P. (2016). Pryntsypy ta konkurentni perevahy rozvytku orhanichnoho sil'skohospodars'koho vyrobnytstva v Ukrayini / N. P. Novak // Ahrosvit, 9, 30–34.
5. Koval'chuk, S. Ya. (2013). Ekonomiko-pravovi aspekty ekolohizatsiyi ahrarnoho vyrobnytstva v Ukrayini: [Monohrafiya] / S. Ya. Koval'chuk, T. K. Overkovs'ka. – Vinnytsya: Edel'veys, 342.
6. Harmashov, V. V. (2010). Do pytannya orhanichnoho sil'skohospodars'koho vyrobnytstva v Ukrayini / V. V. Harmashov, O. V. Fomichova // Visnyk ahrarnoyi nauky, 7, 11–16.

7. Rudnyts'ka, O. V. (2009). Osnovni zasady formuvannya polityky rozvytku orhanichnoyi produktsiyi v Ukraini / O. V. Rudnyts'ka // Ekonomika APK, 9, 426–131.

8. Kravets', I. V. (2015). Funktsionuvannya pidpryyemstv na rynku orhanichnoyi produktsiyi / I. V. Kravets' // Ahrosvit, 17, 43–46.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА В УКРАИНЕ

**В. Ф. Каминский,
Г. М. Черный**

Актуальность. Качественные и безопасные пищевые продукты, которые приходят на рынок от операторов органического производства, являются неотъемлемой составляющей продовольственной безопасности страны. Рост спроса на органические продукты в нашей стране и за рубежом предопределяет развитие этого сектора экономики, который нуждается в проведении специальных научных исследований.

Цель. Углубление организационно-экономических принципов перспектив развития органического производства.

Методы. Исследования проводились с использованием эмпирических методов – наблюдения, сравнения, оценивания, измерения, экспериментирования в хозяйствующих субъектах аграрного сектора экономики; теоретические методы – абстрагирование, обобщение, анализ и синтез, индукция и дедукция использовались в работе с информацией в пределах страны.

Результаты. Обосновано, что функционирование и перспективы развития органического производства нуждаются в гармоническом сочетании современных достижений науки и прогрессивной практики. Поэтому в перечне организационно-экономических принципов дальнейшего развития этого сектора экономики главное место отведено организации в пределах государства перманентных основательных широкомасштабных научных исследований.

Параллельно акцентировано на необходимости приобщения к системе органического производства всех звеньев "от поля к столу"; активизации спроса населения на органические продукты; формирования правового поля практической деятельности операторов органического производства с использованием опыта зарубежных стран; обеспечении содержания объективной ценовой политики на рынке органических товаров; активной позиции государства относительно органического производства в лице законодательной и исполнительной власти всех уровней, а именно: беспокойство о повышении доходов малоимущих слоев населения, финансовая поддержка операторов на период конверсии производства, содействие созданию совместных предприятий с привлечением иностранных инвесторов. Сосредоточение усилий на отмеченных организационно-экономических принципах развития органического производства сыграет свою роль как в теоре-

тическом аспекте, так и в практической деятельности операторов органического производства.

Перспективы. Дальнейшие исследования в контексте рассмотренной проблемы целесообразно сосредоточить на конкретном и глубоко анализе каждого принципа. Непредвиденные сложности придется преодолеть при переработке сырья в готовые к потреблению продукты, при их фасовке, упаковке, хранении, транспортировке и реализации в торговой сети. Здесь, параллельно с технологическими операциями и работами, важную роль должно играть их экономическое сопровождение для обеспечения в итоге формирования объективной цены на рынке.

Ключевые слова: органическое производство, продовольственная безопасность, спрос, рынок, научное обеспечение, ценовая политика, правовое поле

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FOUNDATIONS OF ORGANIC PRODUCTION IN UKRAINE

V. F. Kaminsky,
G. M. Chornyĭ

Abstract. *High-quality and safe food products that come to market from the operators of organic production is an integral part of national food security. Growing demand for organic products in our country and abroad leads to the development of this sector of the economy, which requires special scientific research.*

Purpose. *Enhancing of organizational and economic principles of the organic production perspectives.*

Methods. *Research conducted using empirical methods – observation, comparison, evaluation, measurement, experimentation in economic subjects in the agricultural sector; theoretical methods – abstraction, generalization, analysis and synthesis, induction and deduction used to work with the information within the country.*

Results. *Proved that the functioning and development prospects of the organic production require a harmonious combination of modern achievements of science and advanced practice. Therefore, in the list of organizational and economic foundations for further development of this sector of the economy, a prominent place given to permanent fundamental large-scale scientific research within the country.*

Simultaneously attention is focused on the joining necessity to the system for all organic production units "from field to table"; intensification of demand for organic products; formation of the legal framework practice for the organic production operators using the experience of other countries; support and maintenance of the objective pricing policy in the market of organic products; active position of the state in relation to organic production represented by the legislative and executive authorities at all levels, namely: concern about increasing revenues for the poor layers of population, financial

support for operators in the conversion period of production, promote the establishment joint enterprises with the involvement of foreign investors. Concentration on the aforementioned organizational and economic foundations of the organic production will play a positive role both in theory and in practical activities of the organic production operators.

Perspectives. Further research in the context of the problem should focus on a specific and deep analysis of each foundation. Unexpected difficulties should be overcome during the processing of raw materials in ready-to-use products with their packaging, storage, transportation and sales in the trade network. Here, along with technological operations and activities, an important role should play their economic assistance that will lead to objective market prices.

Keywords: organic production, food security, demand, market, scientific support, pricing policy, legal environment

УДК 368.9.06

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

А. В. КИРИЧЕНКО,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри оподаткування і страхування

Національний університет біоресурсів

і природокористування України

Анотація. Актуальність теми наукової статті полягає, насамперед, у важливості медичного страхування як для громадян, так і для держави, особливо в період недостатності фінансових ресурсів у державному бюджеті.

Мета дослідження – визначення проблем і тенденцій розвитку українського медичного страхування.

Дослідження проводилося за період 2011–2015 років із використанням загальнонаукових методів (метод порівняння й теоретичного узагальнення, аналіз та синтез, індукція і дедукція) при проведенні аналізу результатів досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів; економіко-статистичних методів (відносних та середніх величин, графічного зображення й табличного подання результатів дослідження, аналіз інтенсивності динаміки), які покладено в основу аналітичної оцінки тенденцій розвитку медичного страхування.

Здійснено оцінку державних видатків на охорону здоров'я та виявлено недоліки функціонування медичного забезпечення за моделлю Семашко. Проаналізовано особливості добровільного медичного страхування: рейтинг страхових компаній з добровільного медичного страхування, його